

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

З. В. Захожай

ДОКУМЕНТИ ЦДАГО УКРАЇНИ ПРО ПОЛІТИКУ БІЛЬШОВИЦЬКОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1921-1939 рр.)

Підписанням у 1921 р. Ризького мирного договору Радянська Росія визнала західний кордон по річці Збруч, а відтак - входження до складу Польщі Східної Галичини, Західної Волині та інших етнічних українських земель.

Більшовицьке керівництво було змушене примиритися з поразкою спроб прямого експорту революції. Однак це означало не відмову від самої ідеї, а лише видозміну тактики щодо розвитку революційного руху. Віднині на перший план виступили заходи, пов'язані з використанням можливостей Комінтерну, місцевих комуністичних організацій, радянських дипломатичних установ, агентурної роботи тощо.

Західноукраїнські землі стали важливим чинником радянсько-польських стосунків. Вони активно використовувалися для генерування комуністичних, прорадянських настроїв на теренах Польщі, а також протидії націоналістичним силам колишньої УНР.

Стратегічні напрямки політики щодо західноукраїнських земель визначалися в Москві, а реалізація цієї лінії на тактичному рівні доручалася ЦК КП(б)У і Раднаркому УСРР. Фактично, це було продовженням роботи, виконуваної у 1919-1920 рр. щодо Галичини, але тепер - уже в нових умовах.

Цілком природно, що саме в колишньому архіві ЦК Компартії України (нині - Центральний державний архів громадських об'єднань України) відклався унікальний комплекс документальних джерел, які відбивають цей тривалий і складний процес.

Документи згаданої тематичної групи зосереджені в кількох фондах. Це, насамперед, фонд 1 - "ЦК Компартії України", описи 1, 6, 7, 16, 20. Тут відклалися матеріали з'їздів, конференцій, пленумів, засідань політбюро, оргбюро, секретаріату та відділів ЦК КП(б)У. У фонді 6 зосереджені документи ЦК КП Західної України, а у фонді 233 - матеріали Представництва КПЗУ в польській секції Виконкому Комінтерну (ВККІ).

Найважливішими для реконструкції цілісної картини здійснення політики стосовно західноукраїнських земель, розвитку там комуністичного, революційного руху є документи політбюро ЦК КП(б)У. Саме цей вищий орган партійно-державного керівництва УСРР упродовж усього міжвоєнного періоду був координуючим центром реалізації загальної політичної лінії у згаданому питанні.

Матеріали тогочасних засідань політбюро відзначаються лаконізмом викладу, фіксують лише питання, які розглядалися, та ухвалені рішення. Поза сумнівом, там точилися дискусії з багатьох питань, проте у протоколах вони здебільшого не відбиті.

Як свідчать документи, відправним пунктом у виробленні політики стосовно Галичини стало проведене 27 грудня 1921 р. розширене засідання політбюро ЦК КП(б)У, яке розглянуло "Питання про Галичину". У доволі розгорнутій ухвалі були визначені такі принципові положення:

- у будь-які угоди з буржуазними угрупованнями не входити;
- не допускати в межі УСРР українські частини, дислоковані в Галичині, і вести серед них роботу;
- надавати матеріальну допомогу друкованим органам у Галичині тощо.¹

1925 р. політбюро ЦК КП(б)У визначило завдання "української роботи" за кордоном, акцентуючи на їх контрпропагандистській, "розкладницькій" спрямованості. Зокрема, наголошувалося на посиленні впливу на українські національні групи і дрібнобуржуазні партії Західної України, "Просвіти", кооперативні організації, нелегальні вузи. Давалася установка на розкол українського національного клубу в польському Сеймі, повернення до Радянської України видатних західноукраїнських наукових та культурних діячів, кваліфікованих сил української еміграції².

За протоколами засідань політбюро, проведених у першій половині 1920-х рр., чітко простежується проблематика розглядуваних питань "галицької роботи". Так, неодноразово обговорювалася тема надання допомоги у видавничій, культурницькій справі. Зокрема, у березні 1923 р. було визнано за необхідне створити спеціальний фонд для таємних потреб НКЗС³.

Здійснювалася також підтримка окремих західноукраїнських діячів. Приміром, була обіцяна фінансова допомога Є. Петрушевичу за умови його відкритого виступу на підтримку СРСР і проти Петлюри⁴.

У центрі уваги політбюро постійно перебували питання прибуття в Україну емігрантів. Вирішувалися вони болісно й довго. Пропонувалося направляти репатріантів у Донбас або в одну з областей РСФРР. Неодмінною умовою повернення була їхня перевірка резидентом ДПУ⁵.

ЦК КП(б)У виробляв також тактику проведення в УСРР кампаній протесту проти утисків українців у Польщі; наголошувалося на тому, "щоб ініціатива виступів, влаштування мітингів, зборів і т. п. виходила від різних громадських організацій (профспілок, добровільних товариств, літературних організацій), а не від радянської влади"⁶.

1925 р. кілька разів обговорювалося питання продовольчої допомоги голодуючим Галичини, постраждалим від повені, йшлося про виділення коштів тощо⁷.

ЦК КП(б)У давав відповідні директиви щодо участі українців у виборах до сейму та утворенні в ньому окремої фракції⁸.

Джерела цього фонду переконливо доводять, що в "галицькій роботі" КП(б)У політично і матеріально була залежною від Москви. Протоколи політбюро пістрявлюють ухвалами: "погодити питання з Москвою" (30.10.1922 р.); "інформувати Москву" (10.01.1923 р.); "з'язатися з Москвою" (02.03.1923 р.); "з'ясувати у НКЗС РСФРР" (12.04.1923 р.); "запитати ЦК РКП(б)" (03.04.1925 р.) і т. д.

Документи Політбюро ЦК КП(б)У найвищої категорії секретності, що увійшли до "Окремої папки", фіксують постійні звернення до Москви щодо коштів на "українську"

роботу в Польщі. Так, 1927 р. з цією метою просили виділити 328 тис. крб. Генеральний секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович обґрунтував ці потреби таким чином: "Ми повинні завоювати на свою користь симпатії більшості українського населення шляхом негласної державної підтримки з боку УСРР українського національного руху. Необхідно також забезпечити наш вплив через прихильні до нас місцеві культурно-просвітницькі, економічні українські організації в Польщі"⁹.

У наступні роки ця цифра складала вже понад 500 тис. крб. А в останньому запиті, що стосувався закордонної роботи, датованому 1933 р., йшлося вже про 60 тис. доларів.

Характерною особливістю документів фонду 1, пов'язаними із західноукраїнськими землями, є брак інформації щодо зворотного зв'язку, тобто відомостей про реалізацію політичних директив ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У. Однак ця прогалина компенсується матеріалами іншого фонду - 6, "Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України"¹⁰.

Цей, загалом невеликий (близько 1 тис. справ), фонд містить надзвичайно важливі документи про складну і драматичну історію КПЗУ. Різноманітні за складом, змістом, повнотою документи можуть бути розподілені на кілька груп. Перша - матеріали керівних органів партії: стенограми, протоколи, постанови з'їздів, конференцій, пленумів ЦК, засідань політбюро і секретаріату. Друга - матеріали ЦК, зокрема його відділів, листування з ЦК КП(б)У, ЦК КПП, представництвом КПП у ВККІ, Міжнародною організацією допомоги революціонерам тощо. Третя - документи окружних комітетів КПЗУ: звіти, доповіді, довідки, листівки, статистичні дані. Четверта - матеріали громадських об'єднань, які знаходилися під ідейним впливом КПЗУ: Комуністичної спілки молоді, Українського робітничо-селянського об'єднання, профспілок, студентських організацій. П'ята - пресові видання: газети "Карпатська правда", "Земля і воля", "Світло марксизму"; журнали "Партійник", "Ударник", "Політв'язень" та ін.

Не менш інформаційно насиченими є й матеріали фонду 233, де відклалися документи представництва КПЗУ в польській секції ВККІ. Вони відбивають складний процес визначення місця й ролі КПЗУ в Компартії Польщі. Документи фонду дозволяють відтворити панораму внутрішньопартійного життя західноукраїнських комуністів, дістати уявлення про пошук ними місця в європейському революційному русі, складні взаємини з Компартією Польщі.

Матеріали життєдіяльності КПЗУ є важливим джерелом дослідження реалізації директив більшовицької партії щодо західноукраїнських земель. Вони ж подають і досить реалістичну картину назрівання внутрішньопартійної кризи, яка вилася в розкол КПЗУ. Документи фонду відбивають і офіційну позицію ВККІ щодо становища в КПЗУ, викладену, зокрема, в резолюції IX пленуму ВККІ, за яким виразно простежувався ЦК ВКП(б). Слід зазначити, що матеріали цього фонду значною мірою доповнюють за змістом, а нерідко й повторюють відбите в комплексі документів фонду 6¹¹. Для розкриття витоків більшовицької політики щодо західноукраїнських земель дослідник має вивчити й документи фонду 9 "ЦК КП Східної Галичини". Адже саме вона була предтечею КПЗУ, об'єднувала й спрямовувала в 1919-1923 рр. комуністичний рух у Східній Галичині, на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші.

Отже, навіть короткий тематичний огляд доводить, що фонди ЦДАГО України є основним документально-інформаційним джерелом вивчення реалізації політики більшовицької партії щодо західноукраїнських земель у міжвоєнний період¹².

¹ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 16, арк. 11-12

²Там само, ф. 1, оп. 16, спр. 1, арк. 285

³Там само, ф. 1, оп. 6, спр. 40, арк. 33

⁴Там само, спр. 16

⁵Там само, спр. 40, арк. 25

⁶Там само, спр. 58, арк. 53, 87

⁷Там само, спр. 58, арк. 62

⁸Там само, спр. 30, арк. 62

⁹Там само, ф. 1, оп. 16, спр. 13, арк. 133-137

¹⁰Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 1-1025

¹¹Там само, ф. 233, оп. 1, спр. 1-263

¹²Там само, ф. 9, оп. 1, спр. 1-113